

Libellen

in de duinen van Zuid-Kennemerland

Meer dan twintig jaar onderzoekt de Libellenwerkgroep Zuid-Kennemerland van de KNNV systematisch de libellen in de duinen van Zuid-Kennemerland. Dat gebeurt sinds de oprichting eind 1997 langs vaste routes, in samenwerking met de Vlinderstichting. Vrijwel alle routes liggen in het duingebied van Zuid-Kennemerland (Nationaal Park Zuid-Kennemerland en Amsterdamse Waterleidingduinen). Hoe gaat het daar met de libellen?

Momenteel zijn er 24 routes, in het begin 20 en in de loop der jaren is in totaal langs 42 routes geteld. Deze meetreeksen maken het mogelijk om trends te bepalen van de meeste soorten. Vier soorten hebben een significant negatieve trend: de houtpantserjuffer, de blauwe glazenmaker,

de noordse witsnuitlibel en de zwarte heidelibel. Daartegenover staan dertien soorten met een stijgende lijn en voor zestien soorten geldt dat hun voorkomen min of meer stabiel is. De vier soorten die over de afgelopen 20 jaar een dalende lijn vertonen, doen dat ook landelijk. Hun achteruitgang is dus niet specifiek voor de duinen of onze regio. In totaal zijn er veertig soorten libellen in Zuid-Kennemerland vastgesteld.

Het gaat goed

Het gaat dus goed met de libellen in de duinen. Dat valt op in deze tijd waarin berichten over de negatieve ontwikkelingen van de insecten in het algemeen aan de orde van de dag zijn. Een van de belangrijkste redenen dat het goed gaat met de libellen (en dat geldt voor ons hele land), is

Gevlekte witsnuitlibel, een nieuwkomer in de duinen waarbij habitatverbetering een rol speelt.

Foto: Filip van Boven

de verbetering van de waterkwaliteit in de afgelopen decennia. Libellen brengen immers het grootste deel van hun leven door als larve in het water. Bovendien bestaat een groot deel van hun voedsel uit aan het watermilieu gerelateerde insecten.

Aanpassing waterwinning

Daarbij komt - en dat is wel specifiek voor de duinen - dat door de aanpassingen van de waterwinning in veel duingebieden een meer natuurlijke waterhuishouding is ontstaan. In het Nationaal Park Zuid-Kennemerland is zelfs de waterwinning in 2003 geheel gestopt. Dat heeft op grote schaal geleid tot terugkeer van natuurlijke

duinplasjes en -meren met een bijbehorende groei van de libellenpopulaties. Maatregelen als natuurontwikkeling hebben dat proces nog versterkt. En in de laatste jaren zijn in het kader van het PAS (Programma Aanpak Stikstof) nog aanvullende ingrepen uitgevoerd.

Klimaatverandering

Een aantal libellen profiteert duidelijk van de klimaatverandering. Het zijn soorten met een zuidelijke verspreiding in Europa. Door de stijgende temperaturen breiden zij hun leefgebied naar het noorden uit. Zo bereikten zij de afgelopen jaren ons land en ook de duinen.

Soorten in Zuid-Kennemerland

Er is in de afgelopen twintig jaar maar één soort verdwenen: de geelvlekheidelibel. Deze hebben wij in de eerste tien jaren van ons onderzoek jaarlijks gezien, ook met voortplanting. De laatste tien jaar is deze soort nauwelijks waargenomen. Op zich was dit altijd al een libel waarvan de stand elke paar jaar een flinke boost kreeg: door een invasie uit Oost-Europa. Daarna slonk jaarlijks het aantal tot de volgende invasie. Het gaat echter niet goed met de geelvlekheidelibel in Oost-Europa en invasies blijven de laatste jaren uit.

In de afgelopen twintig jaar zijn er daarentegen negen nieuwe soorten verschenen. In volgorde van verschijnen zijn dat: bruine winterjuffer (vanaf 2000), tengere grasjuffer (2006), vuurlibel (2006), zuidelijke keizerlibel (2007), zuidelijke glazenmaker (2011), tangpantserjuffer (2010), gevlekte witsnuitlibel (2012), smaragdlibel (2014) en sierlijke witsnuitlibel (2018). Voor een aantal soorten is hier duidelijk sprake van een klimateffect, maar voor de soorten met een oostelijke en/of noordelijke verspreiding (de laatste drie uit dit rijtje) speelt habitatverbetering waarschijnlijk een grote rol.

Op een aantal soorten met een markante ontwikkeling, ga ik hier nader in. »

De resultaten van 20 jaar libellen meetreeksen en een gebiedsdekkende kartering hebben geleid tot de onlangs verschenen Atlas Libellen in Zuid-Kennemerland. Interesse? Mail naar: marja-franskoning@kpnmail.nl
Kosten: € 24,50 plus verzendkosten.

De smaragdlibel breidt zich de laatste jaren uit in de duinen in Nederland.

Foto: Filip van Boven

De zuidelijke keizerlibel schuift naar het noorden op, met een hot-spot in de AWD
Foto: Filip van Boven

Tengere grasjuffer, een pioniersoort die profiteert van herstel dynamiek
Foto: Filip van Boven

De komst van de vuurlibel is te danken aan klimaatverandering
Foto: Filip van Boven

Zuidelijke keizerlibel

In 2009 werden drie exemplaren van de zuidelijke keizerlibel gezien en daarna pas weer drie exemplaren in 2014. In de jaren daarna stegen de aantallen explosief, met name in de Amsterdamse Waterleidingduinen: waarnemingsdagen met tientallen exemplaren zijn hier geen uitzondering. Kennelijk voldoet dit gebied aan de voorkeursbiotoop: grote wateren waarbij de aanwezigheid van vis geen bezwaar is. De zuidelijke keizerlibel plant zich inmiddels op meerdere plaatsen in ons land voort, maar de Amsterdamse Waterleidingduinen zijn wel een hot-spot.

Smaragdlibel

Tot 2014 kwam de smaragdlibel - afgezien van een incidentele zwerver - niet voor in de duinen van Nederland. In dat jaar werden een aantal exemplaren gezien in de Spinnenkop-plas in de Kennemerduinen, waarbij ook voortplanting werd waargenomen. In 2015 werden hier ook enkele exemplaren gezien. Vanaf 2016 (minstens vijf locaties) en 2017 (dertien locaties) werd duidelijk dat deze soort zich verder over de duinen van Zuid-Kennemerland aan het verspreiden is. Daarbuiten wordt hij nu ook her en der in de duinen waargenomen, soms in flinke aantallen in de Zeeuwse duingebieden, zoals Oranjezon op Walcheren. Het lijkt een kwestie van tijd totdat de smaragdlibel een redelijk algemene libel is. Deze soort heeft een voorliefde voor wateren in de nabijheid van bomen.

Gevlekte witsnuitlibel

Jarenlang was de IJsbach bij Castricum de enige plek in de Noord-Hollandse duinen waar de gevlekte witsnuitlibel vrijwel jaarlijks aanwezig was. Vanaf 2012 is er in Zuid-Kennemerland sprake van een blijvende vestiging en een daarop volgende gestage verspreiding van deze soort. Het jaar 2018 spande hierbij de kroon. Tijdens een excursie op 3 juni zag men alleen al in de Schapenkamp (Kennemerduinen) 67 exemplaren. Ook in de Waterleidingduinen en in Meijndel

Poel in de Amsterdamse Waterleidingduinen, belangrijk biotoop voor libellen. Foto: Ronald van Wijk

zijn ze inmiddels waargenomen. Het lijkt er op dat deze soort zich verder zal uitbreiden in de duinen van Nederland, zolang er maar min of meer beschut gelegen duinplassen met helder water en een rijke vegetatie aanwezig zijn.

Vuurlibel

In de afgelopen tien jaar zag men af en toe zwervende vuurlibellen in Zuid-Kennemerland. In 2017 echter waren dat in de Amsterdamse Waterleidingduinen opeens 53 exemplaren. Een flink aantal hiervan was pas uitgeslopen en vloog uit de rietkraag. Gericht zoeken leverde twee larvehuidjes op. Ook in 2018 werden diverse vuurlibellen gezien en werd voortplanting vastgesteld. Het zou goed kunnen dat ook deze soort zich definitief heeft gevestigd.

Herstel natuurlijke dynamiek

Er zijn ook libellensoorten die duidelijk profiteren van de natuurherstelmaatregelen en het terugbrengen van natuurlijke dynamiek. Dit zijn de soorten van zogeheten pioniermilieus. Typische vertegenwoordigers van die groep zijn de tengere grasjuffer, het kleine broertje van het algemeen voorkomende lantaarntje, en de platbuik. Zij gedijen goed bij spaarzaam begroeide ondiepe wateren met (deels) een kale bodem. Als de successie voortschrijdt en de duinplassen steeds dichter begroeien, verdwijnen ze weer om plaats te maken voor andere soorten. Zolang het duin echter - al dan niet geholpen door de beheerder - dynamisch blijft zullen we ze jaarlijks zien. Overigens zorgen ook de grote grazers - vooral koeien - lokaal voor het in stand houden van pionierssituaties.

Bij het verschijnen van deze DUIN vliegen de meeste bovengenoemde libellen niet meer, behalve de juffers, de blauwe glazenmaker en de zwarte heidelibel. De topvliegtijd van de meeste soorten is juni t/m augustus. TIP: ga er volgend jaar in de zomermaanden op uit om libellen te zien in de duinen. Alleen de sierlijke witsnuitlibel vliegt maar kort van half tot eind mei. •

Piet Veel is medeauteur van het dit jaar verschenen boek *Atlas Libellen in Zuid-Kennemerland* en was voor zijn pensioen hoofd Natuur en recreatie bij PWN.